

Колб О. Г.,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри кримінального права та процесу
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0003-1792-4739

Пирожик О. В.,

депутат Волинської обласної ради,
уповноважений з антикорупційної діяльності
*Комунального підприємства «Волинський обласний фтизіопульмонологічний
медичний центр» Волинської обласної ради*
ORCID: 0000-0001-5793-7433

ПОРУШЕННЯ ПРИНЦИПІВ МОБІЛІЗАЦІЇ ТА ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ – ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО СПРИЯЮТЬ УХИЛЕННЮ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

VIOLATION OF THE PRINCIPLES OF MOBILIZATION AND THE PRINCIPLES OF ACTIVITY OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE – THE MAIN DETERMINANTS THAT CONTRIBUTED TO THE EVASION OF MILITARY SERVICE

У даній науковій статті за результатами вивчення практики та інших емпіричних матеріалів, що стосуються принципів здійснення мобілізації, а також правових засад діяльності Збройних Сил України (ЗСУ), визначені основні причини та умови, які сприяють (детермінують) вчиненню військовозобов'язаними та військовослужбовцями кримінальних правопорушень у сфері військової служби (самовільному залишенню частини (СЗЧ); дезертирству; ухиленню від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом; ін.).

Зокрема, встановлено, що досить поширеною у ЗСУ є практика порушення принципів верховенства права, законності, гуманності, поваги до людини, т. ін., що, у свою чергу, детермінує зниження рівня мотивації служби у військовослужбовців, а також підвищує, натомість, бажання цих осіб будь-яким чином ухилитись від виконання військових обов'язків.

Поряд з цим, недотримання відповідними суб'єктами принципів мобілізації в Україні (наприклад, основоположних прав громадян та фінансової забезпеченості) призводить до нівелювання в окремих військовозобов'язаних відповідальності за ухилення від конституційного обов'язку щодо захисту суверенітету і територіальної цілісності України, посилюючи таким чином детермінаційний комплекс причин і умов, які сприяють вчиненню військових злочинів.

Виходячи з цього, у зазначеній роботі доведена необхідність формування у військовозобов'язаних і військовослужбовців поваги до патріотичних бойових традицій Українського народу та врахування у зв'язку з цим позитивного зарубіжного досвіду з означених питань.

Крім цього, констатовано також, що без дотримання визначених на законодавчому рівні принципів мобілізації та правових засад діяльності ЗСУ, досить складно та проблематично ліквідувати, нейтралізувати, блокувати тощо ті детермінанти, що спричиняють і обумовлюють ухилення військовозобов'язаних та військовослужбовців від проходження військової служби, а також інших військових вимог.

Ключові слова: мобілізація, принципи, ухилення від військової служби, Збройні Сили України, детермінанти, кримінальні правопорушення у сфері військової служби, військовий обов'язок.

In this scientific article, based on the results of the study of practice and other empirical materials related to the principles of mobilization, as well as the legal basis of the activity of the Armed Forces of Ukraine (AFU), the main principles and conditions that contribute to (determine) the commission of criminal offenses by conscripts and military personnel are determined in the field of military service (voluntarily leaving a unit (SZH); desertion; evasion of military service, by self-mutilation or in another way; etc.).

In particular, it was established that the practice of violating the principles of the rule of law, legality, humanity, respect for people, etc., is quite widespread in the Armed Forces, which, in turn, determines a decrease in the level of motivation for service among military personnel, and also increases, on the contrary, the desire these persons to evade military duty in any way.

In turn, non-observance of the principles of mobilization in Ukraine by the relevant subjects (for example, the rights of citizens and financial security) leads to the leveling of individual conscripts' responsibility for evading the Constitutional obligation to protect the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, thus strengthening the deterministic a set of reasons and conditions that contribute to the commission of war crimes.

Based on this, the mentioned work proved the necessity of forming respect for the patriotic military traditions of the Ukrainian people among conscripts and military personnel and taking into account positive foreign experience on these issues in this regard.

In addition, it was also established that without observing the principles of mobilization defined at the legislative level and the legal basis of the activity of the Armed Forces, it is quite difficult and problematic to eliminate, neutralize, block, etc. those determinants that cause and condition the evasion of conscripts and military personnel from military service.

Key words: mobilization, principles, evasion of military service, Armed Forces of Ukraine, determinants, criminal offenses in the field of military service, military duty.

Постановка проблеми. Як зазначено в ст. 17 Конституції України, захист державного суверенітету та територіальної цілісності України є справою всього Українського народу. При цьому засобами забезпечення вказаного обов'язку громадян України виступають ті правові гарантії, що закріплені у відповідних законодавчих актах, які стосуються діяльності ЗСУ та здійснення мобілізації, а також принципи та засади діяльності відповідних суб'єктів формування військових частин та підрозділів (зокрема, у ст. 11 Закону України «Про Збройні Сили України» [1]; ст. 3 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [2]; ст. 2 Закону України «Про оборону» [3]; ін.). У цьому контексті та з урахуванням змісту предмета даного дослідження, звертають на себе увагу наступні принципи (засади) діяльності ЗСУ та суб'єктів мобілізаційного процесу, а саме: верховенства права; законності; поваги до людини та її конституційних прав і свобод; забезпечення соціального захисту військовослужбовців, т. ін.

Як показує практика, недотримання зазначених та інших принципів права [4, с. 123–131], на яких ґрунтується мобілізаційна підготовка та військова служба, виступає однією з детермінант, що сприяє вчиненню військовозобов'язаними та військовослужбовцями різноманітних кримінальних правопорушень, які кваліфікуються у подальшому як військові злочини. Зокрема, тільки у 2023 році у сфері військової служби України було вчинено 28 тис. 666 кримінальних правопорушень (у 2022 р. – 13 тис. 766 або в 2,1 рази менше) [5]. При цьому питома вага кримінальних військових правопорушень у загальній структурі злочинності у 2023 році становила 6,0% (у 2022 р. – 3,8%). У цілому ж у зазначеній галузі суспільних діяльності було зареєстровано такі військові злочини, що були у тому числі детерміновані (спричинені, обумовлені та скорельовані) [6, с. 183–200] порушенням принципів мобілізації та загальних засад діяльності ЗСУ, а саме:

1) непокора – 1 тис. 678 випадків (у 2022 р. – 1 тис. 574) (ст. 402 Кримінального кодексу (КК) України), тобто зростання таких суспільно небезпечних діянь на 6%;

2) невиконання наказу (ст. 403 КК) – 32 злочини (у 2022 р. – 28) – зростання на 14,3%;

3) самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК) – 16 тис. 515 випадків (у 2022 р. – 6 тис. 183) – зростання у 2,7 раза;

4) дезертирство (ст. 408 КК) – 7 тис. 771 кримінальне провадження (у 2022 р. – 3 тис. 214) – зростання у 2,4 раза;

5) ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК) – 221 злочин (у 2022 р. – 177) – зростання на 24,9%;

6) недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК) – 377 випадків (у 2022 р. – 274) – зростання на 38,1%;

7) перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК) – 487 таких суспільно небезпечних діянь (у 2022 р. – 426) – зростання на 14,3%;

8) образа честі та гідності військовослужбовця, погрози військовослужбовцю (ст. 435-1 КК) – 35 злочинів (у 2022 р. – 33) – зростання на 6,1%; ін. [5].

Отже, виходячи з проведеного аналізу офіційних статистичних даних, можна констатувати, що в наявності складна прикладна проблема, вирішення якої лежить також і в площині наукових пошуків та розробок.

Саме тому, метою цієї наукової статті є доведення необхідності неухильного дотримання на практиці принципів мобілізації та засад діяльності ЗСУ, позаяк їх порушення детермінує вчинення військових злочинів.

Натомість, головним завданням даної роботи є встановлення причинного зв'язку між порушеннями зазначених принципів і правових засад функціонування відповідних військових частин і підрозділів та між вчинюваними у зв'язку з цим кримінальними правопорушеннями у сфері військової служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури показує, що досить предметно та цілеспрямовано з питань запобігання військовим злочинам, особливо в умовах воєнного стану в Україні [7], працюють такі учені, як: О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєва, В. І. Борисов, В. В. Василевич, А. А. Вознюк, В. В. Голіна, Б. М. Головін, О. М. Джуджа,

О. О. Дудоров, А. А. Задорожний, К. М. Зубов, О. М. Ігнатов, О. О. Кваша, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, О. М. Костенко, О. М. Литвак, А. В. Матіос, М. І. Мельник, Ю. В. Нікітін, В. І. Осадчий, О. І. Ромців, А. В. Савченко, В. В. Топчій, О. В. Туляков, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, С. А. Шалгунова, О. Ю. Шостко, О. М. Ярмиш та ін.

Проте, у контексті вибраного у цій науковій статті предмета дослідження, слід визнати, що доктринальних розробок є недостатньою, а опубліковані праці не носять комплексного характеру з тим, щоб в умовах воєнного стану в Україні здійснювати системні заходи щодо усунення, блокування, нейтралізації тощо тих детермінант, які сприяють вчиненню військових злочинів, що й обумовило вибір теми зазначеної роботи.

Виклад основного матеріалу. Якщо узгалянити всі зібрані у ході даного дослідження емпіричні матеріали [8, с. 37–51], то можна констатувати, що головною проблемою сьогоднішніх мобілізаційних процесів та діяльності в цілому ЗСУ є грубе та систематичне порушення при цьому принципу соціальної справедливості, який у рішенні Конституційного Суду України від 02.11.2004 № 15-рп/2004 визнаний одним з основних засад права та загальнолюдських його вимірів [9]. При цьому варто зазначити, що цей принцип у науці розглядається у 3-х аспектах (формальному, змістовному та процедурному) [4, с. 125–126].

Знову ж таки, якщо принцип справедливості розглянути у контексті існуючих на сьогодні у сфері військової служби України проблем, то можна вести мову про наступні порушення, які мають у зв'язку з цим місце з означених у даній роботі питань. Зокрема, з часу відкритої агресії російської федерації (рф) проти України у лютому 2022 року і до теперішнього часу практично всі суб'єкти законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України) з формальної точки зору ігнорують принцип справедливості, порушуючи при цьому ст. 17 Основного Закону нашої країни, відповідно до якого захист її державного суверенітету та територіальної цілісності є справою всього Українського народу, а саме – у всіх запропонованих законопроектах, що стосуються як мобілізації, так і діяльності ЗСУ, в цілому закріплюється як упередженість, так і непослідовність при створенні справедливих правил із означених питань, а також і при їх застосуванні (це, зокрема, проявляється у незастосуванні мобілізації до державних службовців, правоохоронців, освітян, т. ін., а також у так званому «економічному бронюванні» від залучення до виконання військових обов'язків для працівників об'єктів критичної інфраструктури тощо) [10].

У той самий час, як видається, усунення даної соціальної несправедливості лежить у більш раціональному та ефективному використанні потенційних мобілізаційних ресурсів, які є у вказа-

них сферах суспільної діяльності. Так, на сьогодні значна частина правоохоронців – пенсіонерів у віці 60 років і старші, включаючи старших офіцерів – працюють охоронцями та на інших роботах, що не відповідає їх професійному досвіду, інтелектуальним та іншим життєво важливим можливостям, які, наприклад, можна було використати у галузі правоохоронної діяльності шляхом комплектування тих посад у правоохоронній сфері, які комплектуються особами призовного віку. Зазначений підхід дав би можливість до 50% діючого персоналу правоохоронних структур залучити до військової служби при умові чіткого визначення її терміну (не більше року) та подальшому призову до ЗСУ іншої частини працівників тих чи інших зазначених державних органів.

Аналогічну «методологічну» схему з питань мобілізації можна застосувати й до пенсіонерів ЗСУ та інших військових формувань. Свої варіанти такого ж підходу можна запропонувати і у сфері державної служби, залучивши бажаючих пенсіонерів (а це, власне, має бути і в попередніх випадках) до її реалізації практично у всіх органах державної влади (ст. 6 Конституції України).

Не менше потенційних об'єктів мобілізації є й у галузі освіти і науки України, де шляхом переведення педагогічних та науково-педагогічних працівників на 1,5 ставки можна не тільки збільшити пенсійні «перспективи» фінансового характеру для останніх, але й вивільнити за рахунок цього значні мобілізаційні ресурси. Таку ж «формулу», без сумніву, можна застосувати й на всіх підприємствах, організаціях і установах замість так званого «економічного бронювання», що відновить формальну справедливість в нашій державі, а також дозволить ліквідувати різноманітні «схеми» ухилення від мобілізації та дасть можливість нейтралізувати і блокувати ті детермінанти, що сприяють даному суспільно небезпечному явищу в Україні.

Як встановлено в ході даного дослідження, багато питань виникає у ході мобілізації і в частині дотримання змістовної справедливості [4, с. 126], а саме: на державному рівні досі ніхто не може пояснити, чому середній вік військовослужбовців у ЗСУ становить майже 50 років, тобто, чому порушується пропорційність добору на службу різних вікових категорій громадян [11].

Зокрема, про недотримання принципу змістовної справедливості [12] у ході мобілізації свідчить також і структура військовослужбовців, більшість із яких є представниками найбільш уразливих верств населення України [13], а, отже, так зване «економічне бронювання» тільки підвищить рівень протиправних ризиків із означеної проблематики, а головне – залишить без руйнації ті причини та умови, які детермінують вчинення кримінальних правопорушень у сфері військової служби.

Не менше проблем, що негативно впливають на ефективність мобілізації в Україні, виникає

й при реалізації на практиці принципу процедурної справедливості [4, с. 126]. Мова у даному випадку ведеться про те, що представники територіальних центрів комплектування та комплектації (ТЦК та СП), замість того, щоб діяти відповідно до положень ч. 2 ст. 19 Конституції України (у межах своїх повноважень та у спосіб, що передбачені Основним та іншими законами нашої держави), нерідко застосовують до осіб мобілізаційного резерву погрози, шантаж, фізичну силу та інші форми психологічного впливу, щоб виконати планові «показники» Міністерства оборони України, виконуючи при цьому явно протиправні розпорядження та накази щодо призову громадян на військову службу [14]. А вихід у запобіганні зазначеним ситуаціям має бути наступним: для об'єкта мобілізації («резервіста») при врученні повістки для прибуття в ТЦК та СП має бути доведений письмовий додаток про те, що у разі неприбуття на призовний пункт у 3-х денний термін будуть заблоковані всі його фінансові ресурси, а також здійснена процедура внесення такої особи у Єдиний реєстр боржників [15] та у базу «Розшук» [16] (але це, без сумніву, буде діяти лише при умові внесення відповідних змін і доповнень до Закону України «Про мобілізацію» [2]).

Та, попри все, цілком очевидним є те, що соціальна справедливість із питань мобілізації та діяльності ЗСУ відновиться в нашій державі тільки в тому випадку, коли у ході вирішення зазначених питань відповідними суб'єктами будуть дотримуватись й інші, визначені на законодавчому рівні, принципи права. Так, як у ст. 11 Закону України «Про Збройні Сили України», так і в ст. 3 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», закріплено принципи верховенства права, гуманності, додержання прав людини тощо, які на практиці грубо порушуються.

Зокрема, у цьому сенсі звертають на себе увагу такий загрозливий для національної безпеки та боєздатності ЗСУ факт, як самовільне залишення частини (СЗЧ), який на сьогодні став «ахіллесовою п'ятою» для всіх, без винятку, військових підрозділів (за офіційними даними, таке правопорушення тільки у 2022-2024 р. р. вчинили понад 60 тис. військовослужбовців [17]). При цьому, як показали результати даного дослідження, до основних детермінант, які сприяють вчиненню вказаного суспільно небезпечного діяння, можна віднести такі з них:

1) нелюдське (антигуманне, зневажливе тощо) відношення більшості командирів військових частин до розгляду офіційних звернень (рапортів) військовослужбовців щодо їх переведення в інший підрозділ та зміни місця служби (за процедурою це питання розглядається низкою командирів, а остаточне рішення має приймати лише Головнокомандувач ЗСУ) [18];

2) бездушний (часто формально вмотивований) підхід ряду командирів військових частин до розгляду клопотань підлеглих військовослуж-

бовців щодо їх звільнення із лав ЗСУ, у зв'язку з необхідністю догляду за батьками-інвалідами, неповнолітніми дітьми, тривалим лікуванням (відновленням) тощо [17];

3) безвідповідальний та, по суті, безсовісний підхід окремих командирів військових частин до організації та проведення службових розслідувань за фактами загибелі (смерті) чи отримання поранень (травм) військовослужбовцями при виконанні службових обов'язків, як це, зокрема, передбачено відповідним Порядком, затвердженим наказом Міністерства оборони України від 21.11.2017 № 608 [19].

Мова у даному випадку ведеться про те, що замість письмового висновку, у якому мала би бути здійснена оцінка настання юридичного факту (смерті чи бойового травматизму), уповноважена військова посадова особа може, до прикладу, констатувати не «смерть, яка наступила в результаті виконання бойового завдання», а лише факт «смерті особи», що, у свою чергу, тягне за собою настання різних юридичних наслідків для останнього та його законних представників (у ЗСУ та інших військових формуваннях це, наприклад, впливає на суми гарантованих виплат для осіб, які загинули у бою чи отримали у зв'язку з цим поранення).

Є й інший бік проблеми, а саме: у результаті порушення принципу справедливості знижується рівень самовідданості військовослужбовців у ході виконання ними бойових завдань та збільшується кількість пов'язаних із цим військових злочинів (ухилення від військової служби (ст. 409 КК); недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК); образа честі і гідності військовослужбовців (ст. 435-1 КК) ін.), зокрема, за офіційними даними, тільки у 2024 році в Україні зареєстрували понад 35 тисяч кримінальних справ про самовільне залишення частини. Це вдвічі більше, ніж за весь попередній рік [17].

Як видається, для усунення, нейтралізації, блокування тощо детермінант, які сприяють вчиненню вказаних кримінальних правопорушень, варто на рівні спеціальної постанови Кабінету Міністрів України затвердити Положення про порядок проведення службового розслідування у Збройних Силах України та інших військових формуваннях за фактами отримання травм (поранень) та загибелі (смерті) військовослужбовців при виконанні військового обов'язку замість існуючих та таких, що суперечать вимогам Конституції України (ст. 8 та п. 17 ст. 92), відомчих нормативно-правових актів з означених питань [19], позаяк діяльність ЗСУ має регулюватись виключно законами;

4) інші причини та умови, що детермінують випадки вчинення військовослужбовцями правопорушень у формі СЗЧ [18].

Як видається, у сенсі блокування, усунення, нейтралізації тощо тих детермінант, що знижують ефективність та рівень мобілі-

зації, а також результативність і боєздатність ЗСУ, а також з урахуванням ст. 17 Конституції України, відповідно до якої військовий обов'язок мають виконувати всі, без винятку, громадяни, важливим є позитивний зарубіжний досвід з означеного питання як «вічно» воюючих країн (наприклад, Ізраїлю) [20] та держав, що межують з «сусідами», які мають підвищений рівень військової агресії (зокрема, Південна Корея) [21], так і цілком мирних держав (як от, Швейцарії) [22].

Зокрема, результати вивчення практики формування мобілізаційного резерву в Швейцарії, а також аналізу спеціальних наукових розробок із означеної тематики свідчить про те, що фактично все населення даної держави є суб'єктами військової служби та постійно знаходиться у стані бойової готовності для надання належної відсічі будь-якій державі агресору [22]. Зміст такого підходу полягає у тому, що всі громадяни Швейцарської Конфедерації зобов'язані проходити строкову військову службу та щорічно здійснювати перепідготовку у відповідних військових центрах. При цьому, характерним є той факт, що при проходженні військової служби та перепідготовки кожен військовослужбовець має право на постійне носіння табельної зброї, а також має право на володіння нею аж до досягнення 51 року [22].

Цікавим, у сенсі існуючих на сьогодні проблем у ЗСУ, що стосуються запобігання військовим злочинам (зокрема, у виді ухилення від військової служби; СЗЧ; дезертирства тощо [23, с. 33–47]), є також досвід Швейцарії щодо об'єднання всіх національних сил і ресурсів навколо вирішення проблем, які пов'язані з формуванням мобілізаційного ресурсу та забезпеченням військових формувань усіх видів. Це проявляється у тому, що військову службу проходять громадяни, незалежно від статусу та соціального походження, при цьому такий обов'язок вони реалізують спільно, а саме – в одній військовій частині, де одночасно служать

як представники найбідніших верств населення, так і особи, які відносяться до категорії багатих і заможних громадян, що, у свою чергу, виступає своєрідним об'єднуючим для всієї нації середовищем, у якому готуються не тільки професійні військові, але й патріоти держави [22].

Саме з цим міркувань та з урахуванням зазначеного зарубіжного досвіду, як видається, хибною та порочною є позиція сьогоденного законодавця та інших суб'єктів нормотворчої діяльності, що визначені в ст. 93 Конституції України, яка пов'язана з різноманітними «схемами» ухилення населення від мобілізації в умовах воєнного стану (типу: «економічного бронювання»; введення броні для посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування; працівників ігрового бізнесу тощо), позаяк це веде до розшарування верств населення, порушення принципу соціальної справедливості, та ін., а головне – до зниження мотивації та рівня патріотизму з означених питань, а в кінцевому підсумку створює детермінаційний комплекс причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері військової служби.

Висновки. Таким чином, результати проведеного аналізу щодо реалізації у ході мобілізації та діяльності ЗСУ визначених на законодавчому рівні принципів (справедливості, гуманності, законності, та ін.) дають підстави констатувати, що без їх неухильного дотримання у сфері військової служби, а також подальшого безвідповідального відношення відповідних суб'єктів до їх формування та створення реальних правових гарантій забезпечення у життєдіяльності військовослужбовців, й надалі наша нація та конкретні військові частини і підрозділи будуть своєрідними «заручниками» у запобіганні вчиненню цими особами різноманітних військових злочинів, а окремі її громадяни й надалі не вважатимуть захист суверенітету та територіальної цілісності України своїм конституційним обов'язком.

Список використаних джерел:

1. Про Збройні Сили України: Закон України від 06 грудня 1991 року № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
2. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
3. Про оборону: Закон України від 06 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
4. Теорія держави і права: підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.
5. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. *Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс генерального прокурора*: оф. веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
6. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : У 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : *Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки*. 424 с.
7. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
8. Основи методології наукових досліджень: навч. посіб. для студ. і курсантів / за ред. П. С. Прибутька. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 156 с.

9. Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
10. Гранатова К. Бронь від мобілізації: кому зараз дають відстрочку і як працюватиме економічне бронювання. URL: <https://chas.unews>.
11. Страшкулич А. Старим тут місце. Як ЗСУ стали армією 40+ і чи вплине зниження мобілізаційного віку на боєздатність. URL: <https://www.pravda.com.ua>articles>.
12. Рішення Конституційного Суду України від 20.06.2007 № 5-рп/2007 у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Кіровоградобленерго» про офіційне тлумачення положень частини восьмої статті 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
13. Бутусов Ю. Невігластво і кімпотенція керівників». Бутусов пояснив, що не так зі структурою та управлінням української армії. URL: <https://nv.ua>Події>.
14. Ремовська О. Лубінець: співробітники ТЦК не можуть затримувати людей на вулиці. URL: <https://suspihne.media>.
15. Єдиний реєстр боржників (ЄРБ) по кредитах України – Оpendата бот. URL: <https://opendatabot.ua>open>erb>.
16. Про затвердження Інструкції з формування та ведення бази даних «Розшук» інформаційно-комунікативної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»: наказ МВС України від 28.06.2023 № 534. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
17. Рабольт І. Самовільне залишення частини: в Офісі генпрокурора назвали кількість кримінальних справ. *Київ 24*. URL: <https://kyiv 24.news.ua>.
18. Бутусов Ю. Переводи з частини в частину для військовослужбовців – це одна з ключових проблем армії. URL: <https://webmail.meta.ua>.
19. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 21.11.2017 № 608. *Верховна Рада України. Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
20. Гбур З. В. Принципи роботи оборони Ізраїлю та їх імплементація в Україні. URL: <https://www.dy.nayka.com.ua>.
21. Збройні Сили Республіки Корея. URL: <https://uk.wikipedia.org.>wiki>.
22. Бойко А. Швейцарія: країна, в якій населення = армія. URL: <https://tubryka.com/blog/swiss-army/>.
23. Луценко Ю. В. Поняття та зміст військової безпеки у світлі сучасних викликів та загроз. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2018. Вип. 137. С. 33–47.